

L'altra Barcelona: viatges excèntrics fora ciutat

Sara Antoniazzi
Universit  Ca' Foscari Venezia

1. La fi dels viatges

Le voyage s'achève, et le tourisme commence, c'est-à-dire l'ère où l'on ne peut faire que le tour d'un monde déjà connu.

Jean Baudrillard

Després de la Segona Guerra Mundial, l'acceleració dels transports i la creixent facilitat per desplaçar-se han marcat un canvi profund en l'experiència i en el sentit del viatge. Gràcies a la reducció dels temps i dels costos de desplaçament, viatjar ha deixat de ser una pr ctica reservada a una minoria de privilegiats i s'ha fet accessible a gran part de la població occidental. Paral·lelament, el viatge ha perdut l'aura de perill i d'aventura que l'havia caracteritzat fins als anys trenta del segle passat. Avui que viatjar està a l'abast pràcticament de tots, ja no queden territoris desconeguts per explorar, ni llocs remots on experimentar, encara que sigui fugaçment, l'emoció de la descoberta. Fins i tot els llocs més exòtics i llunyans han estat colonitzats pel turisme de masses. Aix , el viatge ha deixat de ser com era en el passat una oportunitat de coneixement i de transformació personal per convertir-se en una experiència més aviat estereotipada, basada en el consum ràpid, planificat i superficial dels llocs visitats. "Perhaps the closest one could approach an experience of travel in the old sense today", constata amb nostàlgia Paul Fussell, "would be to drive in an aged automobile with doubtful tires through Roumania or Afghanistan without hotel reservations and to get by on terrible French" (41). Per ell el viatge "en el vell sentit" només va poder donar-se en una fase específica de la història, situada entre la fi de l'era de les exploracions i el principi de l'era del turisme (38). Fussell no és l'únic a enyorar el temps en què els viatges eren llargs, incòmodes, poc o gens planificats, i en què existien llocs misteriosos i gairebé inexplorats on l'anglès encara no s'havia implantat com a llengua franca, facilitant als viatgers la comunicació amb els nadius. De fet, a la segona meitat del segle XX molts escriptors lamenten com ell la desaparició de l'experiència aut ntica del viatge, arribant fins i tot, com en el cas de Lévi-Strauss, a proclamar la "fi dels viatges" en l'era del turisme de masses. Per Boorstin, viatjar va començar a canviar a mitjans del segle XIX amb l'èxit dels primers viatges organitzats i la progressiva acceleració i "democratització" dels transports, que culminarà després de la Segona Guerra Mundial amb la generalització dels vols x rter. Aquests fenòmens van provocar el declivi del viatger i el sorgiment del turista. Mentre que el primer, segons Boorstin, era un home actiu i dinàmic que sempre anava a la caça d'aventures i de noves experiències, el segon és un ésser passiu i ap tic que s'apunta a viatges organitzats perquè li passin coses interessants (84-85). Els viatges organitzats, exemple per excel·lència del turisme de masses, permeten viatjar sense riscos ni esforç, seguint itineraris estandarditzats on tot està disposat perquè el turista pugui veure les principals atraccions de la destinació escollida de manera superficial i en un temps limitat, sense tenir temps d'involucrar-se en la cultura local ni relacionar-se amb els nadius. D'aquesta manera, es frustren les raons que des de l'Antiguitat han motivat el viatge, és a dir l'emoció de la descoberta, la recerca de l'alteritat i la transformació del jo del viatger, transformació que, com ha explicat Leed, procedeix de l'encontre amb l'altre i del desplaçament per espais desconeguts. Per Marc

Augé el viatge en el sentit més autèntic de la paraula, “ese viaje que habría podido hacernos descubrir nuevos paisajes y nuevos hombres, que habría podido abrirnos el espacio de nuevos encuentros” (1998, 15), s’ha tornat impossible en el món contemporani. De fet, a causa de la creixent homogeneïtat dels llocs provocada per la globalització i el turisme de masses,

los que viajan a lejanas regiones, generalmente en grupo, para hacer provisión de sol y de imágenes, se exponen, en el mejor de los casos, a encontrar solamente aquello que esperaban encontrar: a saber, hoteles extrañamente semejantes a los que frecuentaban en otros lugares el año anterior, habitaciones con televisión para mirar el programa de CNN, las series norteamericanas o la película pornográfica del momento, piscinas situadas junto a las playas y, en el caso de los más venturosos, algunos leones de Kenya fieles a la cita que les asigna por la tarde un hábil guía. (Augé 1998, 15)

En altres paraules, els turistes, a diferència dels viatgers d’antany, romanen aïllats de l’entorn sociocultural dels llocs que visiten perquè es desplacen dins d’una “bombolla ambiental” (*environmental bubble*) –constituïda per l’ambient familiar de les cadenes hoteleres, en el cas descrit per Augé– en la qual es reproduïxen el seu lloc i la seva cultura de procedència (Cohen). Viatgen a la recerca d’allò diferent i acaben per trobar només el que ja coneixen, el *déjà vu*: a tot arreu les mateixes botigues, els mateixos centres comercials, *fast food*, *very typical*, souvenirs *made in China*, i fins i tot icones arquitectòniques gairebé intercanviables entre si, realitzades pels mateixos arquitectes estrella. A més, els turistes avui coneixen amb antelació els llocs i els monuments que visitaran perquè els han vist per televisió, al cinema o navegant per internet, així que no viatgen per descobrir, sinó per comprovar que el món és tal com apareix a les imatges difoses pels *mass media*. Com ha assenyalat McLuhan, per efecte dels mitjans de comunicació de masses,

the world itself becomes a sort of museum of objects that have been encountered before in some other medium [...] the tourist who arrives at the Leaning Tower of Pisa, or the Grand Canyon of Arizona, can now merely check his reactions to something with which he has long been familiar, and take his own pictures of the same. (198)

Reprement l’oposició de Boorstin entre viatger i turista, podem dir que abans del desenvolupament de les telecomunicacions el viatger s’enfrontava a cada pas a l’ignot i a l’imprevisible, mentre que avui, en l’era digital, el turista es limita a donar la volta a un món que li resulta familiar, amb la mateixa comoditat que si ho veiés a la pantalla d’un dels seus dispositius electrònics.

Ara bé, si viatjar avui ha esdevingut impossible, i si el turisme no ens ofereix segons Augé més que “el espectáculo estereotipado de un mundo globalizado y en gran parte miserable” (Augé 1998, 15), ¿com reaccionen els escriptors contemporanis davant de la suposada “fi dels viatges”?

2. Viatjar en l’era de la fi dels viatges

The most difficult of all travel subjects: the journey near home

Paul Theroux

Davant la impossibilitat de realitzar avui un viatge que permeti descobrir noves terres i altres civilitzacions, Augé proposa redescobrir el proper i buscar l’alteritat en el món

quotidià, viatjant per espais pròxims i familiars: “tal vez una de nuestras tareas más urgentes”, escriu a *L'impossible voyage*, “sea volver a aprender a viajar, en todo caso, a las regiones más cercanas a nosotros, a fin de aprender nuevamente a ver” (1998, 16). En llibres com *La traversée du Luxembourg* (1985) i *Un ethnologue dans le métro* (1986), o també en la seva coneguda obra sobre els no-llocs, ens ofereix exemples d'aquesta mena de viatge, on explora amb la mirada de l'antropòleg els espais en aparença més banals de la urbs contemporània.¹ “El mundo existe todavía en su diversidad”, afirma l'antropòleg francès, “pero esa diversidad poco tiene que ver con el caleidoscopio ilusorio del turismo” (1998, 16). Per trobar-la no cal viatjar a llocs geogràficament distants, sinó que n'hi ha prou amb allunyar-se del cor de la ciutat i observar l'entorn amb la curiositat dels antics exploradors: el desconegut comença a les parades finals de les línies de metro. Anàlogament, James Clifford observa que avui, a causa de la dràstica expansió de la mobilitat (de persones, objectes, informacions, imatges), el llunyà s'ha tornat proper, i viceversa: “the ‘exotic’ is uncannily close. Conversely, there seem no distant places left on the planet where the presence of ‘modern’ products, media and power cannot be felt. (...) Distance is encountered in the adjoining neighbourhood, the familiar turns up at the ends of the earth” (13-14). Aquest apropament de l'exòtic es deu especialment a l'abaratiment dels llargs viatges i als moviments migratoris dels últims trenta anys, pels quals han entrat a formar part del nostre entorn gents, llengües i cultures que fins fa poc temps ens semblaven alienes i llunyanes. Per tant, avui per trobar l'alteritat només cal desplaçar-se als afores de les grans ciutats europees, on s'han assentat masses d'immigrants provinents d'Àfrica i Àsia. Tot i que formalment siguin part de la ciutat, aquests llocs formen un món diferent i allunyat d'ella, que resulta desconegut per a la majoria de nosaltres: una *terra incognita* que no dista més de vint minuts amb metro del centre, a l'espera de viatgers que s'atreveixin a explorar-la.

Això és el que ha fet un nombre creixent d'escriptors a partir dels anys noranta del segle passat, fet que ha produït una sèrie de llibres de viatges que ens descobreixen la perifèria de les grans ciutats europees. Exemples excel·lents d'aquesta tendència en la literatura de viatges contemporània són *Les Passagers du Roissy-Express* (1990) de François Maspéro, *London Orbital* (2002) de Iain Sinclair i *Sacro Romano Gra* (2013) de Nicolò Bassetti i Sapo Matteucci. D'acord amb els plantejaments d'Augé i Clifford, aquests autors busquen la diversitat i l'exòtic més enllà del “calidoscopi il·lusori del turisme”, als afores de París, Londres i Roma, i d'aquesta manera renoven la percepció del proper i confereixen un nou sentit a l'experiència del viatge.

Maspéro, acompanyat per la fotògrafa Anaïk Frantz, viatja durant un mes per la *banlieue* de París a bord de la línia B del ferrocarril de rodalies (RER), baixant a les estacions entre Roissy i Sant Rémy lès Chevreuse per explorar un món que la majoria dels parisencs considera “un magma informe, un désert de dix millions d'habitants, une suite de constructions grises indifférenciées; un purgatoire circulaire, avec au centre Paris-Paradis” (24). La regla del viatge consisteix a no tornar mai a París i a allotjar-se cada nit a hotels de l'extraradi.² Recorrent en tren i a peu la *banlieue*, l'escriptor francès i la seva

¹ Als anys vuitanta del segle passat, a Europa (i especialment a França, gràcies al treball d'antropòlegs com Augé) s'ha desenvolupat l'anomenada “etnologia del proper”, que investiga el món contemporani amb els mateixos mètodes que l'etnologia tradicional utilitza per a l'estudi de les cultures exòtiques i llunyanes.

² “Il avait consulté le plan du métro régional express et il avait vu que la ligne comptait 38 gares (...) pour un parcours d'environ 60 kilomètres, et qu'à raison d'une gare par jour, en sautant celles de Paris et en en gommant quelques petites, ce serait près d'un mois qui lui serait nécessaire pour mener à bien un tel voyage. Un mois au cours duquel, avait-il décidé, il ne rentrerait jamais à Paris (...) Ce serait un vrai voyage: chaque soir, il faudrait chercher un hôtel. Ou alors s'arrêter chez des amis” (Maspéro, 15)

companya de viatge descobreixen una varietat de paisatges, una vitalitat i una diversitat sociocultural que, a causa de la gentrificació i de la tematització de l'espai urbà impulsades pel turisme de masses, han desaparegut del centre de París.³

A *London Orbital*, per la seva banda, Iain Sinclair fa un viatge a peu per la perifèria de Londres seguint el traçat de la M25, la gran autopista de circumval·lació que envolta la capital anglesa. Es tracta d'un viatge circular, que comença i acaba al Millennium Dome, un enorme edifici en forma de cúpula que va ser concebut per ser el símbol del Londres del tercer mil·lenni i va acabar sent un dels fracassos més grans del govern Blair. Recorrent a peu la M25 i els territoris que la rodegen, Sinclair descobreix llocs, persones i històries que queden al marge dels discursos oficials, i a partir d'ells construeix una visió alternativa de la capital anglesa. Al Londres glamurós dels grans projectes urbanístics, que té el seu emblema en el Dome, l'autor oposa el paisatge caòtic, sorollós i contaminat de l'extraradi, on les fàbriques, els pàrquings i els centres comercials conviuen amb les últimes restes de l'Anglaterra rural.

Un viatge anàleg al de Sinclair és el que realitzen a *Sacro Romano Gra* el paisatgista Nicolò Bassetti i l'escriptor Sapo Matteucci recorrent a peu (i amb tren, metro i autobús) els territoris a la vora del Gran Raccordo Anulare, l'autopista en forma d'anell que circumda Roma.⁴ Aquest viatge porta els dos viants a descobrir una Roma radicalment oposada a la ciutat turística i monumental que mostra, per exemple, la pel·lícula *La grande bellezza* (Paolo Sorrentino, 2013).⁵ Els territoris que rodegen el GRA formen un univers caòtic, caracteritzat per la "plàcida convivència de mons antitètics" (Bassetti i Matteucci, 113; traducció meua), en què ruïnes industrials, monstruosos polígons d'habitatges i assentaments abusius coexisteixen amb restes arqueològiques romanes, fragments de campanya i reserves naturals.

La literatura catalana i espanyola dels últims trenta anys també ens ofereixen un grapat d'exemples de llibres on es relaten viatges a i per la perifèria de la gran ciutat. Aquí em centraré en tres d'ells, que tenen com a tema comú l'exploració dels barris perifèrics i de l'àrea metropolitana de Barcelona: *Off Barcelona. Itinerari iniciàtic fora ciutat* (1993) d'Ignasi Riera (amb il·lustracions de Juliet Pomés), *CAT. Un anglès viatja per Catalunya per veure si existeix* (2001) de Matthew Tree i *Última oda a Barcelona* (2008) de Lluís Calvo i Jordi Valls.⁶ Aquests textos, juntament amb els de Maspero, Sinclair, Bassetti i Matteucci, poden situar-se dins d'una tradició europea més àmplia de relats de viatges

³ "Eux-mêmes (...) avaient vécu depuis des années la lente transformation de leur quartier vivant en quartier-vitrine, en quartier-musée (...) ils avaient vu disparaître, chassés par la rénovation, la hausse des loyers, la vente des appartements, les modestes, les vieux, les jeunes couples et donc les enfants. Pour où? Pour la périphérie. Pour les banlieues. Paris était devenu une grande surface du commerce et un Disneyland de la culture. Où était passée la vie? En banlieue." (Maspero, 24-25).

⁴ El llibre va tenir també una versió cinematogràfica, realitzada per Gianfranco Rosi: es tracta del documental *Sacro GRA* (2013), premiat amb el Lleó d'Or al Festival de Venècia de 2013.

⁵ La pel·lícula de Sorrentino, guanyadora de l'Oscar 2014 al millor film de parla no anglesa, es va estrenar el mateix any del llibre i de la pel·lícula sobre el GRA.

⁶ A més dels tres llibres en què se centra aquest article, val la pena esmentar *Rodalies* (2005) de Toni Sala, que narra una persecució policial al llarg de la costa del Maresme, combinant la descripció paisatgística amb una trama d'intriga; *Paseos con mi madre* (2011) de Javier Pérez Andújar, on l'autor realitza una sèrie de recorreguts per la perifèria de la Ciutat Comtal, i *Tres dibujos de Madrid: una acción con Perejaume* (2008), crònica de la singular marxa que l'artista català Perejaume va emprendre a finals de març de 2007 des del centre de Madrid cap a la perifèria sud de la ciutat, travessant els territoris desconeguts que envolten la M-30, l'autopista que circumda la capital espanyola. La M-30 i els llocs situats als seus marges també són l'escenari de *La M-30, gran velada* (2012), un conte d'Esther García Llovet inspirat en *London orbital* de Iain Sinclair.

“domèstics” que remunta al segle XIX i que comprèn els llibres dels viatgers romàntics com Wordsworth i Coleridge, que buscaven descobrir l'exòtic en territoris propers i recuperar les ruïnes medievals; les excursions intraurbanes dels dadaïstes; les deambulacions surrealistes; les derives situacionistes; els viatges “endòtics” de Georges Perec i, a Espanya, els nombrosos relats de viatges escrits sota la dictadura franquista per denunciar els problemes socials i culturals del país a partir de la descripció de la realitat endarrerida de les seves regions rurals (Bou).⁷ També cal esmentar els relats dels “exploradors socials” (*social explorers*), una sèrie de periodistes i escriptors anglesos que entre finals del segle XIX i principis del XX recorrien els afores i les zones marginals de les grans ciutats de la Gran Bretanya per documentar les condicions infrahumanes en què vivia el proletariat urbà. A poca distància de la ciutat burgesa, aquests “exploradors” (i els seus lectors) descobrien “a dark continent that is within easy walking distance of the General Post Office” (George Sims, “How the poor lives”, 1883, cit. a Keating 14). De manera semblant, Ignasi Riera, Matthew Tree, Lluís Calvo i Jordi Valls ens descobreixen la Barcelona desconeguda dels barris perifèrics i de l'àrea metropolitana o, com diria Francesc Candel, *l'altra Barcelona*.⁸ En els seus llibres, aquests escriptors viatgers de l'era de la “fi dels viatges” adopten una postura excèntrica: d'una banda, en els seus viatges s'allunyen d'un centre geogràfic i simbòlic, el de la ciutat de Barcelona; de l'altra, viatjant per llocs pròxims i en aparença banals, s'allunyen també d'una altra centralitat, la dels tradicionals relats de viatges cap a llocs exòtics i llunyans (Bou).

Els tres llibres en què em centraré en aquest article pertanyen a gèneres diferents. *Off Barcelona. Itinerari iniciàtic fora ciutat* és una guia de Barcelona alternativa a les clàssiques guies turístiques, on Riera proposa una sèrie d'itineraris per descobrir la perifèria de la capital catalana. Segons explica l'autor, el llibre

va néixer d'un equívoc i d'un acte de revolta. L'editor em suggeria una nova guia de Barcelona. El 92 [amb la celebració a Barcelona de la XXV edició dels Jocs Olímpics d'estiu] havia estimulat els editors a publicar-ne a cabassos. M'hi vaig negar perquè a la majoria de guies barcelonines no es parlava dels meus referents més estimats: ni de Vallcarca, ni del Clot (on molts anys, al peu del pont d'Espronceda, havia exercit com a professor), ni de la Bordeta (on havia treballat tretze anys al món editorial). Això sí: totes les guies repetien, copiant-los les unes de les altres, els topics herculans sobre Barcelona, la seva Rambla, el barri Gotic, el Quadrat d'Or i una mica de Gaudí. Vaig pensar: com és que no tenen en compte

⁷ Com a exemples d'aquest tipus de relats de viatges per l'Espanya més endarrerida de la postguerra, Bou esmenta els llibres *Viaje a la Alcarria* (1946) de Camilo José Cela, *Campos de Níjar* (1960) i *La Chanca* (1962) de Juan Goytisolo, i *Caminando por las Hurdes* (1960) d'Alfonso Grosso i Armando López Salinas. També val la pena assenyalar *Viatge al Pirineu de Lleida* (1957) de Josep Maria Espinàs i *Viaje al Pirineu de Lérida* (1965) de Camilo José Cela, les cròniques literàries que els dos autors van escriure sobre el viatge que van realitzar junts a l'agost de 1956 per les comarques lleidatanes del Pallars Jussà, el Pallars Sobirà, la Val d'Aran i l'Alta Ribagorça.

⁸ L'escriptor Francisco “Paco” Candel (1925-2007), nascut a Casas Altas, a la part castellanoparlant de la Comunitat Valenciana, va ser autor d'una sèrie de llibres on va donar a conèixer la Barcelona de la perifèria a l'època de la seva màxima expansió, entre finals dels anys cinquanta i principis dels setanta. En *A els altres catalans* (1964) va tractar a fons el fenomen de la immigració a Barcelona, denunciant les dures condicions en què vivien els immigrants que havien arribat a la capital catalana fugint d'una Espanya rural miserable. Els “altres catalans”, doncs, eren els milers d'espanyols que, com el mateix Candel, s'havien mudat a Barcelona durant la postguerra, instal·lant-se en barraques (i després en polígons d'habitatges) a les zones perifèriques de la ciutat. Aquestes zones, on en els últims trenta anys s'han establert milers d'immigrants extraeuropeus, encara formen un món a part, una altra Barcelona desconeguda per a la majoria dels ciutadans de la Barcelona “oficial”.

les monografies del meu amic Díez de Quijano sobre les masies d'Horta? Com és que no aprofiten la molta saviesa fixada gràcies a la feina de formiga d'un Jaume Fabre o d'un Josep M. Huertas? Després de llegir aquestes guies, si fos veí de Ciutat Meridiana em negaria a pagar els impostos... fins que el meu barri constés a les guies editades amb subvencions oficials. I tip de tot això, vaig voler escriure un llibre iniciàtic i apològic sobre l'entorn de Barcelona. (Riera 1993a, 18-19)

Badalona, Cornellà, Sant Adrià de Besòs, l'Hospitalet de Llobregat, Santa Coloma de Gramenet són alguns dels llocs als afores de Barcelona que l'escriptor visita en el seu "itinerari iniciàtic fora ciutat" amb l'objectiu de demostrar que "hi ha meravelles desconegudes, realitats apassionants, que mai no apareixen ni als mapes, ni a les postals, ni als cartells turístics: fragments d'una Catalunya sotmesa a la llei no dictada del silenci oficial" (1993b, 13-14). Aquesta mena de Baedeker de la Barcelona invisible va ser font de reflexió (i inspiració) pel poeta Jordi Valls, com ell mateix ha explicat en una entrevista:

A mi em va fer obrir els ulls un llibre d'Ignasi Riera, *Off Barcelona*. Convidava la gent a fer rutes a les zones del final de les línies de metro: Cornellà, Santa Coloma, l'Hospitalet, etc. Em va semblar molt interessant aquesta visió metropolitana. A partir d'aquí ja tenia la idea que Barcelona és més extensa que el que surt al mapa oficial. (cit. a Noguera, s.p.)

L'interès per la Barcelona metropolitana és a la base del poemari *Última oda a Barcelona*,⁹ escrit a quatre mans per Lluís Calvo i Jordi Valls, on els dos poetes recreen el seu viatge pels espais fronterers de la capital catalana, com ara el cementiri de Montjuïc, el barri del Fondo de Santa Coloma de Gramenet, Mercabarna, Torre Baró i el polígon de Ciutat Meridiana, el barri de Sant Cosme del Prat de Llobregat, la Presó Model i Can Tunis. Finalment, *CAT. Un anglès viatja per Catalunya per veure si existeix* és una crònica del viatge per Catalunya que l'escriptor català d'origen anglès Matthew Tree va fer entre maig i juny de 2000. El viatge comença a l'Hospitalet de Llobregat, als afores de Barcelona, i acaba al poble de la comarca d'Osona on l'autor va aprendre català. Com Maspero a *Les Passagers du Roissy-Express*, Tree al llarg del seu recorregut decideix observar una regla, la de viatjar utilitzant exclusivament els transports públics.¹⁰ En els dos casos és l'establiment i l'aplicació d'una *contrainte* el que dona forma a l'experiència del viatge i a la seva narració.¹¹ Les regles que s'imposen els dos escriptors compliquen el viatge i el converteixen en una aventura: depenent dels mitjans de transport públics, sovint lents, incòmodes i poc fiables, en algunes ocasions Tree es veu forçat a modificar el seu itinerari i a deixar-se dur per l'atzar; Maspero, obligat a no tornar mai a París durant el seu viatge, s'enfronta amb dificultats inesperades a l'hora de trobar hotels on allotjar-se en la *banlieue*.

⁹ Barcelona compta amb una tradició d'odes a la ciutat que s'estén des de mitjans del segle XIX fins a l'actualitat. D'ella formen part, per exemple, les cèlebres *Oda a Barcelona* (1883) de Jacint Verdaguer, *Oda nova a Barcelona* (1909) de Joan Maragall i *Oda a Barcelona* (1936) de Joan Oliver "Pere Quart", i més recentment la *Novíssima oda a Barcelona* (1993) de José Agustín Goytisolo i l'*Oda des del cel* (2006) de David Castillo. Amb la seva *Última oda a Barcelona* Lluís Calvo i Jordi Valls se situen en aquesta tradició, relacionant-se amb els seus predecessors i introduint en l'imaginari poètic de Barcelona una sèrie de llocs perifèrics i marginals fins aquell moment poc presents als poemes dedicats a la ciutat.

¹⁰ Diu Tree: "Hauré de dependre dels transports públics –incloent-hi la temuda RENFE i l'encara més temuda SARFA, per no dir res de l'ATSA, la HIFE, la TEISA i l'Alsina Graells–" (21).

¹¹ Per Georges Perec l'adopció d'una *contrainte* (trava o constricció) permet renovar la percepció de la realitat, descobrint l'"endòtic" –concepte que oposa a l'exòtic– que s'oculta sota l'aparent banalitat de la vida quotidiana.

Analitzaré a partir d'aquí els llibres de Riera, Tree, Calvo i Valls centrant-me en un dels seus aspectes més significatius, compartit per tots ells: la reivindicació de la perifèria enfront de l'habitual preeminència de l'atractiu o interès del centre.

3. Perifèria vs. centre

El concepte de perifèria urbana presenta dues accepcions principals: una accepció geogràfica, que apunta a la seva marginalitat i a la seva distància física respecte al centre de la ciutat, i una accepció socioeconòmica, que posa l'accent en les condicions de pobresa, precarietat i segregació espacial que pateix la seva població, formada en gran part per categories socials que el centre rebutja (Capel; Blanco, Fleury i Subirats).¹² Enfront de la ciutat central, històrica i oficial, on es concentren el poder, la riquesa i el prestigi, la perifèria sol ser considerada una no ciutat (o una “subciutat”, com la defineix Riera), o sigui un lloc sense història ni identitat, que no té o que no arriba a tenir els atributs de centralitat i els valors de qualitat urbana que caracteritzen la ciutat pròpiament dita. A la majoria dels que la miren des de la distància física i simbòlica del centre, la perifèria els sembla un magma informe, un desert, un purgatori (Maspero), una “jungla, d'asfalt i de totxo, bigarrada, equatorial, caòtica” (Riera 1993b, 19) o “l'equivalent urbà d'una tia malalta d'Alzheimer” (Tree, 26). Els afores de la ciutat, doncs, s'identifiquen habitualment amb un espai lleig, anònim i desordenat, on es concentren patologies urbanes i socials que constitueixen una amenaça per a l'ordre, el benestar, l'equilibri, la imatge i l'atractiu del centre.

El contrast entre centre i perifèria és un element clau per entendre la història recent de la ciutat de Barcelona. Des de finals dels anys cinquanta fins a principis dels setanta, per acollir les masses d'immigrants provinents de les zones més deprimides d'Espanya, es van construir a la perifèria de la ciutat enormes polígons d'habitatges d'escassa superfície i mala qualitat, desproveïts de les infraestructures i dels equipaments essencials. La majoria d'aquests blocs de pisos eren veritables guetos aïllats de Barcelona i completament tancats en si mateixos. En el poema “Mercabarna” de la seva *Última oda a Barcelona* Calvo i Valls descriuen un d'aquests barris, el de Sant Cosme del Prat de Llobregat, comparant-lo amb una presó o un camp de concentració: “Al capdavant tot són illes i presons / i el món recorda el quadrat militar i carcerari. / Tirades inacabables d'edificis i patis al mig. / Una palmera escanyolida i reixes pertot.” (39). Quant a l'aïllament que patien aquests llocs, Matthew Tree conta que als anys setanta l'Hospitalet de Llobregat, a causa de la seva conflictivitat, agreujada per la pobresa i la desatenció de les institucions públiques, era considerat una *no-go area*, on fins i tot els taxistes es negaven a anar. Com apunta Riera, és en aquesta època d'expansió urbanística descontrolada i greus problemes socials quan es configura la imatge simplista i generalitzadora “d'una Barcelona digna, encerclada per l'amenaça permanent del corb d'un cinyell on tot és igual i opressiu” (1993b, 21), que en certa mesura encara persisteix avui dia. De fet, durant els darrers vint anys en molts dels barris perifèrics construïts en el seu dia per donar aixopluc als immigrants espanyols, com el del Fondo de Santa Coloma de Gramenet que Calvo i Valls recorren en un dels seus poemes, s'han assentat masses d'immigrants extraeuropeus, molts dels quals en situació irregular, fet que ha contribuït a reforçar i perpetuar la imatge de l'extraradi barceloní

¹² Tot i que cal precisar que “no todas las áreas periféricas son espacios de carencia ni todas las áreas urbanas que concentran problemáticas sociales son necesariamente periféricas” (Blanco, Fleury y Subirats, 12). De fet, zones degradades i problemàtiques es troben també en el mateix cor de la ciutat (pensem en el Raval de Barcelona), i en la perifèria de les metròpolis llatinoamericanes van augmentant els “barris tancats”, àrees residencials encerclades per murs i vigilades les 24 hores del dia, habitades exclusivament per ciutadans d'alt nivell socioeconòmic (un exemple excel·lent és el barri-ciutat de Nordelta a la província de Buenos Aires).

com a espai per excel·lència de pobresa, delinqüència i conflictivitat. Les intervencions urbanístiques realitzades en les últimes dècades per rehabilitar i dignificar aquests llocs no sempre han aconseguit reduir les profundes desigualtats (socials, econòmiques i de qualitat urbana) que hi ha entre el centre i els afores de la capital catalana. Encara que gràcies a les millores en el transport públic els barris marginals i els municipis de l'àrea metropolitana ja no disten més de vint minuts del centre, la perifèria segueix sent percebuda com un món aliè i llunyà, i resta desconeguda per a la majoria dels ciutadans de la Barcelona “digna”. En efecte, “si us adreceu a un barceloní de tota la vida –de vida *recta* i costums exemplars– i li pregunteu què sap d'aquesta geografia”, comenta irònicament Riera, “us adonareu que, a tot estirar, uns han estat al pavelló de bàsquet de la Penya, o Joventut de Badalona, molts més a l'aeroport del Prat, i potser uns quants a la Colònia Güell [...] la resta els semblarà exotisme suburbà o risc d'aventurer (o de conseller per al Benestar Social)” (1993b, 23-24).

La dicotomia centre-perifèria pot ser llegida també en termes de contrast entre la ciutat turística, que coincideix *grosso modo* amb la Barcelona central, històrica i monumental, del Barri Gòtic i l'Eixample, i la ciutat que no figura a les guies turístiques, o sigui la Barcelona quotidiana i anti-monumental dels barris perifèrics i de l'àrea metropolitana. Aquesta doble cara de la capital catalana es reflecteix també en la distinció, elaborada pel sociòleg Dean MacCannell en el marc de la seva teoria de l'escenari turístic, entre regió frontal (*front region*) i regió del darrere (*back region*). La primera correspon a les zones de la ciutat que han estat “arreglades” i “escenificades” per resultar atractives i agradables als ulls del turista, i es distingeix per la presència d'hotels, bars, botigues i altres llocs estandarditzats destinats al consum gairebé exclusiu dels visitants.¹³ La segona, en canvi, coincideix amb les àrees de la ciutat que no han estat escenificades per als turistes i que permeten “el ocultamiento de los decorados y de las actividades que podrían desacreditar la actuación en la parte frontal” (MacCannell, 123). Aquestes zones comprenen els espais on es desenvolupen les vivències i les pràctiques quotidianes de gran part de la població local. Les ciutats actuals, doncs, es configuren com un “patchwork of ‘front areas’ where the residents (hosts) perform for the benefits of the tourists and ‘back areas’ where the residents go about their everyday business. As the ‘front areas’ take over the centre of the city so the ‘back areas’ are crowded out to the periphery” (Tyler i Guerrier, 234). Com a resultat d'aquest procés –i això és particularment evident en el cas de la Ciutat Vella de Barcelona– els centres històrics van perdre la seva diversitat, convertint-se en parcs temàtics de consum fàcil i immediat per al turista, mentre que els seus habitants, a causa de la pressió turística, es veuen obligats a traslladar-se a la perifèria.

En la introducció a *Off Barcelona*, Riera avisa el lector sobre els perills de sotmetre's a la “dictadura del turisme programat”:

Les indicacions turístiques són com els catecismes: tendeixen a reduir, cada cop més, l'espai en què el dubte i la investigació resulten tan apassionants com indispensables. I converteixen en dogma allò que assenyalen amb el dit (o amb el joc de les estrelles) (...) Els centres històrics són, al capdavall, postals quintaessenciades, destil·lació de postals més generoses. I, ai del turista que violi els límits de la postal-mare i s'arrisqui per la solitud dels carrers que no han estat programats! Cometrà una infracció semblant a la dels visitants occidentals que gosaven penetrar a la ciutat sagrada de Pequín. (1993b, 15)

¹³ Com he assenyalat anteriorment, aquests llocs formen una “bombolla ambiental” (Cohen) que manté aïllats als turistes del real entorn social, econòmic i cultural de la ciutat.

En altres paraules, les guies turístiques (i el màrqueting urbà) estableixen “el que cal veure” a Barcelona, reduint la complexa realitat de la capital catalana a una llista de monuments i a una sèrie de vistes de postal: la Sagrada Família, el passeig de Gràcia, la Rambla, el Barri Gòtic, la Catedral, el Port Olímpic... D’aquesta manera, ofereixen al lector una imatge de la ciutat que és tan atractiva com parcial i enganyosa, ja que d’ella en queden exclosos, per la seva suposada falta d’interès i d’atractiu turístic, els barris perifèrics on resideix la major part de la població barcelonina.¹⁴ De fet, com observa Riera, la Barcelona turística no és més que “una part petita de la Barcelona político-administrativa (que inclou també Ciutat Meridiana, Sant Andreu, Sants-Hostafrancs-la Bordeta-les Corts-la Torrassa, la Verneda, Nou Barris, el barri del Besòs –ep!, res a veure amb Sant Adrià de Besòs– Vallcarca, Poblenou, etcetera)” (1993b, 17). Així mateix, les guies turístiques de la Ciutat Comtal tampoc esmenten els municipis que pertanyen a l’àrea metropolitana barcelonina: Badalona, Sant Adrià de Besòs, Santa Coloma de Gramenet, l’Hospitalet de Llobregat, Cornellà i altres ciutats “teòricament autònomes, oficialment autònomes, però lligades del tot a Barcelona” (1993b, 21). Reprenent la teoria de l’escenari turístic formulada per Dean MacCannell, podem dir que tots aquests llocs formen la regió del darrere (*back region*) de la Barcelona turística, o sigui l’espai on s’amaguen les múltiples realitats urbanes i socials, sovint problemàtiques i conflictives, que resultarien desagradables per al turista.

Ara bé, davant l’habitual protagonisme de la Barcelona central, Riera, Tree, Calvo i Valls reivindiquen l’interès de *l’altra Barcelona*, és a dir la ciutat perifèrica i marginal que no figura a les guies turístiques ni a les representacions oficials, i que gairebé no té entrada a l’imaginari literari associat a la capital catalana.¹⁵ En comptes d’anar als llocs més coneguts de Barcelona, aquests escriptors viatgen a llocs que queden fora de les rutes del turisme organitzat, endinsant-se en àrees “que els taxistes qualificarien de zona B i un urbanista de tercer cinturó de ronda” (Riera 1993b, 21). D’aquesta manera, introdueixen espais insòlits (o fins i tot inèdits) en els llibres de viatges a la capital catalana: polígons d’habitatges, descampats, hortes urbanes, abocadors, barraques, edificis inacabats, ruïnes industrials, autovies i fragments d’el que Gilles Clément anomena “tercer paisatge”, híbrid entre paisatge natural i paisatge antropitzat. El poema “Incendi a Torre Baró” de Calvo i Valls ens en dona un bon exemple:

El carrer de Sant Feliu de Codines
travessa l’univers de l’autoconstrucció (...)
Matalassos, tanques urbanes
reconvertides en murs, llençols penjant
i un saqueig amb moto-serra al bosc (...)
i a prop de la font Muguera

¹⁴ En la mateixa línia, François Maspero critica les guies turístiques per reduir la vasta i complexa realitat de la regió parisenc a una simple selecció de monuments i curiositats: “Les guides modernes de la région parisienne sont décevants parce qu’ils ont fait disparaître tout ce qui était intermédiaire entre les points importants (...) ‘Banlieue’ et ‘Environs’ de Paris se confondent désormais avec ‘Ile de France’ et celle-ci n’est plus lisible que dans l’ordre alphabétique de ses monuments et ‘curiosités’: Saint Denis (sa basilique), Sceaux (son musée), Versailles (son château) (...) *L’espace n’existe plus que sous la forme de morceaux choisis*” (21-22; la cursiva és meua).

¹⁵ Com assenyala Carles Carreras en el seu llibre sobre la geografia literària de Barcelona, “la perifèria metropolitana encara resta més suburbanitzada literàriament del que ho està en la realitat social i funcional de la ciutat. Les fàbriques i els barris dormitori, els ferrocarrils suburbans o les hortes marginals no han despertat gaire interès entre els escriptors que han tractat temes urbans, amb molt poques excepcions” (175).

hi ha els *Aluminios Jusema* i un Dauphine desballestat. [...] i la Ciutat Meridiana ens acull, arran del camp de futbol i l'aqüeducte, i els polígons exhibeixen, ara, la geometria del desordre” (48-49).

Seguint els passos de Riera, Tree, Calvo i Valls descobrim una Barcelona molt diferent de la ciutat “mediterrània, cultural, acollidora, modernista, dinàmica, elegant, divertida”¹⁶ que promocionen les campanyes de *city marketing*: una Barcelona de *subciutats* i *trasbarrios*,¹⁷ poblada en gran part per immigrants extraeuropeus, on van augmentant els nivells de pobresa, marginació social i degradació urbana. Segons aquests escriptors, per entendre Barcelona cal conèixer-la en la seva totalitat, i fixar l’atenció especialment en els llocs perifèrics que la majoria de la gent sol considerar desproveïts de qualsevol interès i que, en canvi, revelen molt sobre les dinàmiques urbanes, socials i econòmiques que han conformat l’actual fesomia de la capital catalana. De fet, és a la perifèria on es van expressar més intensament les tensions i les contradiccions de la Barcelona franquista, i on avui es manifesten problemes molt actuals que afecten no només a la capital catalana, sinó també a altres grans ciutats del món: la immigració clandestina, l’alt nivell d’atur, la marginació social, la pobresa, la baixa escolarització, la manca d’integració dels immigrants i la degradació del medi urbà. En les cròniques literàries i poètiques dels seus viatges pels afores de Barcelona, Riera, Tree, Calvo i Valls no oculten la dura realitat dels barris que visiten, però reivindiquen la necessitat de pensar la perifèria no només com un espai de mancances i de conflictes, sinó també com un lloc on encara podem trobar aquella diversitat (urbana, social, econòmica i cultural) que Jane Jacobs considerava essencial per a la vitalitat de les ciutats, i que avui, a causa del turisme de masses, cada dia és més difícil de trobar al centre. Aquest va perdent el seu valor de nucli vital, social i identitari de la ciutat, mentre la vida “real” es desplaça progressivament del centre a la perifèria de Barcelona. En una entrevista, Calvo i Valls destaquen precisament aquest aspecte: “La Barcelona real no es troba al centre, sinó que la fa la gent que va al centre a treballar i viu a la perifèria (...) Hi ha molts centres de la ciutat, però es troben a la perifèria” (cit. a Serra, s.p.). A més, és als barris perifèrics on, malgrat les tensions i els inevitables contrastos, es forja no solament una nova Barcelona multiètnica i multicultural, sinó també un nou concepte de catalanitat. Com diu Lluís Calvo, representant uns versos del poema “Camí del Fondo”:¹⁸ “El Canigó hoy podría situarse en el turó del Pollo de Santa Coloma. El concepto de catalanidad se ensancha en cada momento histórico. La catalanidad es un proceso, no una esencia. Se abren nuevos horizontes y esperanzas. No todo serán problemas y conflictos. El enriquecimiento cultural es obvio” (Farrés Junyent, 13).

¹⁶ Són només algunes de les moltes qualitats que s’atribueixen a Barcelona en l’anunci publicitari “Some reasons to choose Barcelona”, produït pel Consorci Turisme de la ciutat: <http://vimeo.com/4390802> (consultat el 18 de març de 2018).

¹⁷ En *Paseos con mi madre*, Javier Pérez Andújar introdueix el terme “trasbarrio” per descriure els llocs més pobres i degradats de l’àrea metropolitana barcelonina: “Todos los barrios tienen un trasbarrio al que ni ellos miran, un barrio que sigue como una pregunta sigue a otra pregunta. (...) cuando se acaban los bloques viene un poco de descampado y de golpe aparece el coletazo de unos pocos bloques más pequeños. A estos trasbarrios es adonde van a parar quienes no pertenecen a nada sino a sí mismos” (99-100).

¹⁸ Diu en concret el poema: “Aquest és el nou Canigó: el turó del Pollo / atalaiant la frontera, un milió de barretines / amb accents barrejats, la mar al fons / i l’horitzó com un confi / perquè confitem, plegats, una fita sense fi” (26)

4. Conclusions

La banalité n'est jamais dans le monde. Elle est toujours dans le regard.

Jean-Didier Urbain

Els llibres que he analitzat ens ofereixen una mostra de l'evolució del viatge entre finals del segle XX i principis del segle actual, en el context d'un món globalitzat i dominat pel turisme de masses. Tot i pertànyer a gèneres diferents, aquests llibres sorgeixen de la mateixa voluntat de repensar la ciutat des d'una mirada nova, no condicionada pels tòpics que arrossega la tradicional dicotomia centre-perifèria, ni per les indicacions estereotipades de les guies turístiques. Amb aquesta intenció, Riera, Tree, Calvo i Valls viatgen pels centres invisibles i dispersos de la Barcelona metropolitana, marginant el centre tradicional tant dels seus itineraris com dels seus relats. Aquests viatges, fets a peu o mitjançant els transports públics, es configuren no solament com a una eina per explorar, observar i entendre el territori metropolità sinó també com a un mitjà per subvertir les representacions oficials de Barcelona i reivindicar la perifèria com a part essencial del paisatge i de la història de la ciutat. Enfront de la suposada fi dels viatges, Riera, Tree, Calvo i Valls recuperen la màgia de l'aventura i l'emoció del descobriment dins de la pròpia ciutat, demostrant que viatjar encara és possible en el món contemporani i que, a més, és un exercici indispensable per comprendre millor i de forma més completa allò que ens envolta.

Obres citades

- Augé, M. *El viaje imposible. El turismo y sus imágenes*. Barcelona: Gedisa, 1998.
- . *La traversée du Luxembourg*. París: Hachette, 1985.
- . *Un ethnologue dans le métro*. París: Hachette, 1986.
- Bassetti, N. & S. Matteucci. *Sacro Romano Gra*. Macerata: Quodlibet Humboldt, 2013.
- Blanco, I., S. Fleury & J. Subirats. “Nuevas miradas sobre viejos problemas: Periferias urbanas y transformación social”. *Gestión y Política Pública XXI*, no. esp. (2012): 3-40.
- Boorstin, D. J. *The Image: A Guide to Pseudo-Events in America*. Nova York: Vintage Books, 1992.
- Bou, E. “‘Bienvenidos a ninguna parte’. Viajes a no-lugares”. *Diaspore. Quaderni di ricerca 2. Scritture plurali e viaggi temporali* (2013): 111-36.
- Calvo, Ll. & J. Valls. *Última oda a Barcelona*. Barcelona: La Garúa, 2008.
- Candel, F. *Els altres catalans*. Barcelona: Edicions 62, 1964.
- Capel, H. “Innovaciones sociales, diagnósticos científicos y construcción de la ciudad”. *Biblio 3W. Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales XVII*, 1004 (2012): s.p. Disponible en Internet: <<http://www.ub.es/geocrit/b3w-1004.htm>> [Consulta: 23 març 2018]
- Carreras, C. *La Barcelona literaria: una introducción geográfica*. Barcelona: Proa, 2003.
- Clifford, J. *The predicament of culture: twentieth-century ethnography, literature, and art*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 1988.
- Cohen, E. “Toward a Sociology of International Tourism”. *Social Research* 39, 1 (1972): 164-82.
- Farrés Junyent, E. “Babilónica Barcelona”. *La Vanguardia* (19/03/2008): 12-13.
- Fussell, P. *Abroad. British Literary Traveling Between the Wars*. Nova York: Oxford University Press, 1980.
- García Llovet, E. *La M-30, gran velada*. En M. Cebrián ed. *Madrid, con perdón*. Madrid: Caballo de Troya, 2012.
- Jacobs, J. *The Death and Life of Great American Cities*. Nova York: Vintage Books, 1961.
- Keating, P. *Into unknown England, 1866-1913: selections from the social explorers*. Londres: Fontana, 1976.
- Leed, E. J. *The Mind of the Traveler. From Gilgamesh to Global Tourism*. Nova York: Basic Books, 1991.
- Lévi-Strauss, C. *Tristes tropiques*. París: Plon, 1995.
- Maspero, F. *Les passagers du Roissy-Express*. París: Seuil, 1990.
- MacCannell, D. *El turista: una nueva teoría de la clase ociosa*. Barcelona: Editorial Melusina, 2003.
- McLuhan, M. *Understanding Media*. Cambridge (Mass.): The MIT Press, 1994.
- Noguera, L. “Entrevista a Jordi Valls i Lluís Calvo”. *Barcelona Review* 66 (2008): s.p. Disponible en Internet: <<http://www.barcelonareview.com/revista/66/ent.html>> [Consulta: 23 març 2018]
- Perejaume & F. de Porrás-Isla. *Tres dibujos de Madrid: una acción con Perejaume*. Madrid: Editorial Complutense, 2008.
- Pérez Andújar, J. *Paseos con mi madre*. Barcelona: Tusquets, 2013.
- Serra, Montserrat. “Retrat poètic de la Barcelona metropolitana”. *Vilaweb.cat* (10/05/2008): s.p. Disponible en Internet: <<http://www.vilaweb.cat/noticia/2850169/20080510/retrat-poetic-barcelona-metropolitana.html>> [Consulta: 23 març 2018]
- Riera, I. “Catalunya també és...”. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* vol. IX, no. 37 (1993a): 215-21.

- . *Off Barcelona. Itinerari iniciàtic fora ciutat*. Barcelona: Barcanova, 1993b.
- Sala, T. *Rodalies*. Barcelona: Edicions 62, 2005.
- Sinclair, I. *London Orbital*. Londres: Penguin Books, 2003.
- Tree, M. *CAT. Un anglès viatja per Catalunya per veure si existeix*. Barcelona: Columna Edicions, 2001.
- Tyler, D., Y. Guerrier & M. Robertson. *Managing Tourism in Cities: Policy, Process and Practice*. Nova York: J. Wiley, 1998.